

Bilimsel Metne Özgü Önbiçimlenişler ve Bilimsel Metin Yazma Edimi

Leyla UZUN

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

ÖZ

Bilimsel metinler, metin olmaya yönelik genel beklentilerin yanı sıra, bilimsel metin türüne yönelik özel beklentilerle biçimlenen dilsel ve sözbilimsel özelliklere sahiptir. Bilimsel metin türüne özgü bu önbiçimlenişsel özellikler, bir bilimsel metni, farklı türlerdeki diğer metinlerden (örneğin öyküden, denemeden, haber metninden) ayırır. Bunlar, bilimsel söylem topluluğunun üyelerince ortaya konulan ve uzlaşım sal nitelikli olan özelliklerdir. Bu nedenle, akademik bilgi sunan metin yazarı için sözbilimsel birikim, deneyim hiç de azımsanmayacak bir değer taşımaktadır. Söylem topluluğunun bilimsel metne özgü metin dünyasına yönelik beklentileri bu çalışmada şöyle sıralanmaktadır: 1. Metnin düzenli ve tek anlamlı olması, 2. Metnin geçerli ve güvenilir olması, 3. Metni temellendiren düşünsel düzenlemelerin, metin yüzey yapısında açık sözel düzenlemelerle gösterilmesi. Yukarıda sıralanan bu beklentiler, bilimsel metinlerde kullanılan dilin özel bir dilsel biçim (linguistic style) oluşturmaya neden olmaktadır. Bu dilsel biçim, metnin bölümlerinin (Giriş, Ana Bölüm, Sonuç) belirli iletişimsel işlevler taşıması özelliğiyle birleşerek bilimsel metin türünün belirleyicisi olmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Bilimsel Makale, Dil ve Anlatım, Bilimsel Makale Edimi.

GİRİŞ

Bilimsel metinlerin ilk ve temel özelliği METİN olmalarıdır. Metin nedir sorusuysa, tümce nedir sorusu gibi, en güçlü yanıtlanan sorulardandır. Bu çalışmada, metin, belirli içkin özellikleri bulunan bir nesne olarak değil, belli beklentilerin gerçekleşip gerçekleşmediği yolunda her alıcının kendisi için verdiği kararlar doğrultusunda metin olma ya da olmama özelliği gösteren bir nesne olarak anlaşılmaktadır.

Böyle bir metin tanımından hareketle, çalışmada, *bilimsel söyleme* (scientific discourse) özgü uzlaşmalar gereği, *bilimsel metinlerdeki* (scientific text) *dilsel* (linguistic) ve *sözbilimsel* (rhetorical) düzenlemeler ele alınmaktadır.

NOT: Bu makale, Leyla Uzun tarafından editörlüğün isteği üzerine hazırlanmıştır. Bu nedenle makale hakem değerlendirmesine sunulmamıştır.

Çalışmanın temel amacı, bir metnin kendini bilimsel metin olarak diğer metin türlerinden ayırmasında neden olan *önbiçimlenişsel* (prototypical) nitelikli dilsel ve sözbilimsel düzenlemeleri betimlemek ve bunların bilimsel metin dünyasının oluşturulmasındaki rolünü ortaya koymaktır. Bu nedenle, çalışmada bilimsel metinlerdeki tikelleşme, yani belirli bir alana özgülük ve alt tür üzerinde durulmamaktadır.

Ancak, çalışmanın temel ilgisinin bilimsel metindeki önbiçimlenişsel düzenlemeler üzerinde odaklanması, bilim dallarının özerk yapılarını ve her dalın üyelerinin bilimsel söylem topluluğunun bir alt parçasını oluşturduğunu yok varsaymamız anlamına gelmez. Öyleki, bilimsel metinler için, söz konusu alt söylem topluluklarının uzman katılımcıları tarafından belirlenen, katılımcıların bir söylem topluluğu oluşturduğunu gösteren ve bilim dalından, bilim dalına farklılaşan kimi uzlaşmaların varolması do-

ğaldır. Ayrıca, bilimsel metin türünün¹ içerdiği alt türler de özellikle sözbilimsel düzenlemeler açısından kimi farklılıklar sergilemektedir.

Yukarıda belirtilen amaç ve sınırlamalar çerçevesinde, yazının izleyen bölümlerinde önce bilimsel söylem ve akademik iletişim kavramları üzerinde durulacak, sonra bir metinde metin türünün neden belirginleştirilmesi gerektiği sorusu Petöfi'nin *Metin Yapısı-Dünya Yapısı* (Textstruktur-Weltstruktur) adıyla tanınan metin kuramına dayanılarak yanıtlanmaya çalışılacak, ardından dilbilimsel söylem çözümlemesindeki temel doğrular üzerinde durularak çalışmaya yön veren kavramsal çerçeve belirginleştirilecek ve son bölümde de bilimsel metinlerdeki dilsel ve sözbilimsel düzenlemeler *işlevsel* (functional) ve *etkileşimsel* (interactional) bir bakış açısıyla betimlenecektir.

BİLİMSEL SÖYLEM VE AKADEMİK İLETİŞİM

Widdowson'da (1979: 51-53) bilimin tek tek kültürlerle ilişkilenişi kadar kültürlerüstü bir etkinlik oluşu öne çıkarılmakta, buna dayanılarak akademik iletişimin belirli ve türe özgü bir söylem yapısı gerektirdiği savunulmaktadır. *Bilimsel söylem* (scientific discourse) terimi ile kavramlaştırılan bu söylem türü, iletişimin evrensel düzlemi olarak nitelenmektedir. Bu nitelikleme ile bilimsel bilgi üreten her kültürden insanın, bilim düzleminde ortak bir ikincil kültürü paylaşmakta oluşu vurgulanmaktadır. Araştırma sürecinin sahip olduğu ortak normlar sözü edilen ikincil kültürü, değişken nitelikli birincil kültürden ayırmaktadır. Yaşam tarzı, inanışlar, gelenek ve görenekler birincil kültür içinde belirginleşir ve doğal olarak değişkenlik gösterir. Bilimsel söylemin, iletişimin evrensel düzlemi olarak görülmesi bilimsel metin dünyasında biçimlenen bilimsel söyleme yönelik düzenlemelerin, bağımsız biçimsel araçlar olarak düşünülmesini engellemektedir. Aksine bu düzenlemeler, aşağıda da değinileceği gibi, *söylem topluluğunun* (discourse community) metin türüne özgü beklentileriyle belirginleşen normlarla sıkı bir ilişki içindedir.

Bilimsel söylemin vazgeçilmez parçalarından biri olan akademik iletişim çeşitli alanlardaki bilgi üretimini destekleme işlevi taşıyan toplumsal bir eylemdir. Bu nedenle yazarlar verilerini düzenlemek ve gözlemlerini okuyucuları için anlamlı olacak biçimde sunmak ihtiyacındadırlar. Bunu yaparken de Bruffee

1986; Swales 1990, 1996'da da belirtildiği gibi, akademik edimin bir parçası olarak söylem topluluğu içinde uzlaşmış söylemsel özellikleri ortaya koyma çabasıdır. Bu çabayı, Swales (1993: 696) bir akademik bilgi sunan metin yazarı için sözbilimsel birikimin, deneyimin hiç de azımsanmayacak bir değer taşıdığını belirterek vurgulamaktadır.

METİN İLE METİN ALICISI ARASINDAKİ ETKİLEŞİM: METNE VE METİN ÜRETİCİSİNE YÖNELİK KARARLAR

Bir önceki bölümde değinilen yazarın metinde uzlaşmış söylemsel özellikleri ortaya koyma çabası, doğrudan metin ile metin alıcısının etkileşimini hedefleyen bir çabadır. Metin ile alıcısı arasındaki etkileşim nasıl betimlenebilir? Bu sorunun yanıtı Petöfi'nin Metin Yapısı-Dünya Yapısı kuramında bulunabilir². Petöfi, metin alıcısının, karşılaştığı her metinde, metni metin yapan özellikler olarak düşünülen özelliklere yönelik beklentileri olduğunu vurgular. Bu beklentiler, içinde yetiştirilen dilsel topluluklarda edinilir.

Tür ayrımından bağımsız olarak "soyut metin" kavramı üzerinden dile getirilen bu beklentiler şöyle belirginleşir:

- *Madde olma beklentisi*: Metin sesli ya da yazılı olarak somutlanmış bir dış dünya gerçeği, herkesçe ulaşılabilen maddi bir nesnedir.
- *Dilsel bütün olma beklentisi*: Metin ağırlıklı olarak doğal dil göstergelerinin kullanıldığı sözel bir bütündür.
- *İletişim birimi olma beklentisi*: Metin belli bir iletişim amacı güdülerek üretilir.
- *İlintili olma beklentisi*: Metin rastgele sıralanmış dilsel göstergelerden (sözcük ve tümcelerden) oluşmaz. Metindeki dilsel öğelerin ve bunların dile yansıttıkları anlamlarla önermelerin birbiriyle ilintili olması beklenir. İlintili olma beklentisi, üç altöbekte toplanır: *Yakınlık* (Alm.Konnexität) beklentisi, *bağdaşıklık* (cohesion) beklentisi, *tutarlılık* (coherence) beklentisi.

Metindeki dilsel göstergelerin sesletim/yazım ve dilbilgisel bağıntı açısından ilintili olması beklenir. Buna yakınlık denmektedir.

Dilsel göstergelerin anlamsal bağıntı açısından da ilintili olmaları beklenir. Bu anlamsal ilintiye ise bağdaşıklık denir. Metnin bağdaşıklık göstermesi, met-

¹ Bu çalışmada metin cinsi (genre), metin türü (text type) ve metin alt türü (sub-type) ayrımları yapılmaktadır. Örneğin bilgilendirici metin cinsinden, bunun içerdiği bir tür olarak bilimsel metinden ve bilimsel metnin bir alt türü olarak da araştırma yazılarından söz edilebilir.

² Metin Yapısı-Dünya Yapısı kuramı hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için bkz. Petöfi, 1971; 1978; 1988; Petöfi ve Neubauer, 1981; Petöfi / Hatakeyama ve Sözer, 1986.

nin, özellikle, kavram alanları ve eşgönderim açısından ilintili olması demektir. Metinde, belli *olumlar* (entity) metne sokulur ve bu olumlar tümcelerde birbiriyle ilişkilendirilir. Metnin gelişiminde bir ve aynı olumun kastedildiği anlaşılır olmalıdır.

Metinde dile getirilen olguların birbirinden kopuk bir olgular dizisi değil, birbiriyle bağıntılı bir olgu örgüsü oluşturması beklenir. Bu olgusal beklentiye de tutarlılık denir. Metinde, yüzeysel yapıda tümceler olarak kendini gösteren birimlerle *önermeler* (preposition) dile getirilir. Önermeler, olumları olgular olarak birleştirir. Metinde dile getirilen olgular birbiriyle ilintili, yani tutarlı olmalıdır. Örneğin, "Ayşe sandalyeye çarptı. Sendeledi. Düştü." tümce-leri arasında neden-sonuç bağıntısı kurulabilmekte ve bu nedenle bu üç tümceden oluştuğu varsayılan metin, tutarlı bir metin olarak görülebilmektedir.

Metindeki tutarlılık, insanoğlunun herşeyi yorumlama ve birbiriyle bağıntılı duruma getirerek açıklama yetisi nedeniyle çoğu zaman kolayca kurulabilmektedir. Olgular arasındaki tutarlılığı metnin yüzeysel yapısında belirtmek, metin alıcısına tutarlılık bağlantılarını çokanlamlılığa yol açmayacak bir biçimde bildirmek, okumayı kolaylaştıran bir etmendir. Metinler tutarlılık bağıntısını açık seçik bildirmek açısından metin türüne göre büyük ayrılıklar göstermektedir.

Petöfi, metin alıcısının "soyut metin"e yönelik bu beklentilerle başlayan metinsel etkileşim sürecinde, etkileşime girdiği her "somut metin" karşısında şu dört soruyu sorup bunlara yanıt bulmaya çalıştığını savlar³:

- Bu metnin üreticisi metniyle ne yapmayı amaçlıyor?
- Metnin üreticisi bu metinde dile getirdiklerine ne yolla ulaşmış?
- Bu metinde neler dile getiriliyor?
- Metinde dile getirilenler nasıl dile getirilmiş?

Metin alıcısı yukarıda belirtilen bu soruların yanıtlarına değişik yollardan ulaşır. Örneğin metin türü, metnin yazılı ya da sözlü olarak üretilmiş olması, metin alıcısının metin üreticisini nasıl değerlendirdiği, metin alıcısının özellikleri, iletişim durumu (yer, zaman vb.) metin alıcısının sözü edilen sorulara verdiği yanıtları belirleyen etmenlerdendir. Öte yandan,

³ Petöfi, üretimsel anlambilim, biçimsel mantık ve göstergebilim (semiotics) yaklaşımlarını tek bir metin kuramı içinde birleştirme çabasıyla dikkatli çeker. Araştırmacı, metnin oluşumuyla ilgili temel sorunların yeterince ele alınabilmesi için öncelikle anlatılama, gösterge ve yorumlama kavramlarının tartışılması gerekliliğinden söz etmektedir (1988:441).

metin üreticisi, yine değişik koşullara bağlı olmak üzere, metninde söz konusu sorulara yönelik bazı ipuçları verir ya da vermez. Başka bir deyişle bu sorular, hem metin üreticisini, hem de metin alıcısını ilgilendiren sorulardır, çünkü bunlar metnin, iletişim olgusunun sorularıdır.

Metin alıcısı açısından yanıtlanması gereken "metin üreticisi metniyle ne yapmak istiyor?" sorusu, metnin edim düzlemini oluşturur. Metin alıcısının edim düzlemindeki kararını içerir. Eğer metin alıcısı yazılı bir metinle karşı karşıyaysa ve metnin türü açık seçik belirtilmişse, örneğin bir kitap söz konusuysa ve kitabın üstünde "roman/şiirler/ceza yasası/İtalyan mutfacı/ hayvanları koruma cemiyeti tüzüğü" vb. türünden bilgiler varsa, bu sorunun yanıtı, o dilsel topluluktaki gelenekler doğrultusunda, oldukça açık bir biçimde veriliyor demektir. Bu durumda, metin alıcısı, iyi niyet beklentisi doğrultusunda, metin üreticisinin, metin türünden beklenen edim düzlemini gerçekleştireceği beklentisindedir. Buna bağlı olarak metin alıcısı sözkonusu metni, dilsel toplulukta edindiği "iletişim bilgisi", "metin türü bilgisi" ve "metne yönelik beklentiler" doğrultusunda yorumlamaya başlayacaktır.

Metin alıcısı, türü ve buna bağlı olarak dilsel toplulukta yaygın olarak benimsenmiş olan edimsel niyeti belirginleştirilmemiş bir metinle karşı karşıya kaldığındaysa, "Metin üreticisi metniyle ne yapmak istiyor?" sorusunun yanıtını kendisi bulmaya çalışacaktır. Bu da kimi söylem durumlarında "anlaşmazlıkların, yanlış anlamaların" oranını yükseltecektir.

Edim düzlemi, sözedimi ile karıştırılmamalıdır. Elbette sözedimi bu alanın bir parçasıdır, ama edimsel düzlem, sözedimini de kapsayan daha üst bir düzlemdir. Metin alıcısı, bilgi dağılımı sayesinde, çoğu yerde son derece güç olsa da edim düzlemini kestirebilmektedir. Örneğin kutlarken eleştiren (sözedimi ve edimsel düzlem ayrı) ya da soru yöneltirken aslında yanıt veren (sözedimi ile edimsel düzlem ayrı) iletişim durumlarını ayırtılabilmektedir.

"Metin üreticisi bu metinde dile getirdiklerine ne yolla ulaşmış?" sorusu metin alıcısının metinde dile getirilenlere nasıl ulaşıldığına ilişkin bilgilenme isteğine işaret eder. "Metin üreticisi, metinde dile getirdiği olguları biliyor mu, rüyasında mı görmüş, tahmin mi ediyor, planlıyor mu?" vb. gibi sorular her metne yöneltilen sorulardır. Metin üreticisinin metninde dile getirdiği olgulara ulaşma yolunu Petöfi "dünya" olarak adlandırmaktadır. Metin üreticisinin söz konusu dünyaları olarak da "bilgi dünyası", "rüya dünyası", "tahmin dünyası", "istek dünyası" vb. dünyaları sıralamaktadır. Bu dünyalar, edim düzle-

minde olduğu gibi, dilsel topluluğun genelgeçer uzlaşmaları doğrultusunda bazı metin türlerinde "açıkça belirtiliyor" olarak benimsenir. Bu durumda metnin metin türü açısından belli bir dünyayı da bildirdiği benimsenir. Bunun dışındaki metinlerdeyse, örneğin "günlük sohbet" metin türünde, metin üreticisinin, dünyasını açık seçik belirtmediği durumlarda, metin alıcısı bunu tahmin etmek zorundadır.

Her doğal dilde metin üreticisinin dünyasını dile getirmesi için bazı dilsel olanaklar bulunmaktadır. Ancak, doğal dillerin bu dilsel olanakları ve bunları bildirmeye yönelik eğilimleri büyük ayrılıklar gösterir. Almanca ve İngilizce gibi dillere oranla Türkçe bu konuda çok daha fazla bilgi verir. Türkçede yardımcı dilsel öge olarak sesletim özelliklerinin yanı sıra, eylem biçimi kullanılmaktadır. Örneğin, Türkçede "rüya dünyası" ya da "masal dünyası" (y)mış eylem biçimiyle belirtilir.

"Bu metinde neler dile getiriliyor?" sorusu ise, alıcının betimleme düzlemi kararıyla ilişkilendirir. Metin alıcısı etkisine girdiği her metinde hangi olguların dile getirildiğine, olguların hangi bağıntılarla birbirine bağlandığına karar verir. Bu genellikle, alıcının kendi kendine gerçekleştirdiği ve çoğu zaman da üstünde konuşmadığı bir edimdir. Ancak, örneğin, "Pe-kiyi, sence bu metinde neler dile getirilmiş?" gibi bir soru üstüne alıcı betimleme düzeyine yönelik kararını dile getirir. Görüldüğü gibi, betimleme düzeyi kararı açısından bakıldığında, betimleme alıcının metni anlamlandırma edimiyle ilişkili olduğu için, bir metnin alıcıdan alıcıya değişen çoklu okumalarının olması doğaldır. Buna karşın, kimi metin türlerinde, örneğin bilimsel metinlerde, alıcının metni anlamlandırma ediminin metindeki biçimsel ve sözbilimsel düzenlemelerle yönlendirilmesi ve bu yolla çoklu okumanın engellenmesi konusunda uzlaşmalar vardır. Gerçekleştirilen bu düzenlemeler, metnin tekanlamlı ve düzanlamlı olmasını sağladığı için alıcıların betimleme düzlemi kararlarında belirgin bir ortaklık sağlar.

Petöfi'ye göre, bir metin alıcısının herhangi bir metinle girdiği etkileşimdeki son karar düzlemi, değerlendirme düzlemi kararıdır. Metin alıcısı, metne ve metin türüne yönelik beklentileri ve önbilgilerine bağlı olarak okuduğu metni değerlendirir. Bu değerlendirme, "Bu nesne metin değil" değerlendirmesinden başlayarak, "Bu metin benim beklentilerimi gerçekleştirdi. Bu beni tümüyle bilgilendiren/ bana çok haz veren/...bir metin" değerlendirmesine dek uzanan bir değerlendirme alanını kapsar. Değerlendirme düzlemi kararı, metin alıcısının tüm bilgilerini, dünyalarını ve beklentilerini işleterek ulaştığı son karardır.

Buraya kadar söylenenleri kısaca özetlersek, bir metin alıcısının herhangi bir metinle etkileşiminde, onun, bir yandan "soyut metin" kavramına yönelik beklentileri, diğer yandan da etkileştiği "somut metin"e yönelik farklı düzlemlerdeki kararları devrededir. Alıcının metni anlamlandırma edimi, bu iki boyutun birlikte işletildiği karmaşık bir edimdir. İlk boyut, yani "soyut metin"e yönelik beklentiler bir dilsel topluluğun üyesi oluşla, ikinci boyut, yani "somut metin"e yönelik karar düzlemleri ise belirli bir söylem topluluğunun üyesi oluş ya da üyesi olma düşüncesiyle doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle özellikle ikinci boyut, metin türü ve türe özgü söylemsel özellikler kavramlarının metinsel etkileşim açısından önemini belirginleştirmekte ve doğal olarak bir alıcı ya da alıcı kitlesini hedefleyecek olan metin üreticisinin, neden metin türü ile türe özgü söylemsel özellikler hakkında bilgi sahibi olması gerektiğini gösteren bir içerik taşımaktadır.

SÖYLEM ÇÖZÜMLEMESİ VE DİLBİLİMSEL SÖYLEM ÇÖZÜMLEMESİNİN TEMEL DOĞRULTULARI

Söylem çözümlemesi (discourse analysis), tümce sıranının ötesine çıkılarak dilin kullanımı üzerinde çalışılan bağımsız bir çalışma alanıdır. 70'li yılların başında alanlararası boyutta ilgi çekmeye başlayan bu alan, dilin kullanımına yönelik olarak farklı alanların bakış açılarına göre kendini belirginleştiren çok sayıda yaklaşımın ortaya çıkmasını güdülemiştir. Bu alanlar arasında toplumbilim, felsefe, bilişsel psikoloji, edebiyat başta gelmektedir. *İletişimsel davranışın* (communicative behaviour) yapısı ve bunun toplum yaşamının yürütülmesindeki rolü toplumbilimsel amaçlarla yürütülen söylem çözümlemesi çalışmalarının odağındadır.

Söylem çözümlemesi alanının bir parçası olarak düşünülen ve felsefe temelli bir kuram olan *söz eylem kuramı* (speech act theory), dilbilgisinin kurallarına karşı olarak, dilin kullanımının kurallarını belirleme çabasını belirginleştiren bir kuramdır. Öte yandan, *dünya bilgisinin* (knowledge of the world) söylemin algılanması ve üretilmesinde insan beynince nasıl kullanıldığı, sunulduğu, depolandığı, düzenlendiği soruları da sayıda araştırmaya konu olmaktadır. Bu konuya duyulan ilgi, söylem çalışmalarında bilişsel psikoloji temelli *şema kuramı* (schema theory), *çerçeve çözümlemesi* (frame analysis) ve *kavramsal çözümleme* (conceptual analysis) gibi kuram ve yaklaşımları ortaya çıkarmıştır.

Söylemin edebiyatın temel ilgileri doğrultusunda ele alındığı yazınsal ya da dilbilimsel *değişibilim* (stylistics) çalışmalarında da yazınsal söylemde ya-

zarın yaratıcılığını belirginleştiren deyiş özelliklerinin betimlenmesine, çözümlenmesine ve yorumlanmasına yönelmiştir.

Söyleme dilbilimsel amaçlarla bakılan çalışmaların tamamında ise iletişimsel anlamın ortaya çıkışında dilin kullanımının işlevi ve yapısını anlama konusu üzerinde odaklanılmıştır. Bu çalışmalar dilbilimde *metindilbilim* (textlinguistics), *metin çözümlemesi* (text analysis), *konuşma çözümlemesi* (conversational analysis), *sözbilimsel çözümleme* (rhetorical analysis) ve *işlevsel çözümleme* gibi adlar altında yapılan çalışmalardır. Dilbilimde söylem çözümlemesi, farklı ölçütler çerçevesinde ayrılaştırılmış bir biçimde geliştirilmiştir. Bhatia (1993: 4-6) söz konusu ayrılaşmaya neden olan ölçütleri şöyle sıralamaktadır:

Bu ölçütlerden ilki dilbilimde söylem çözümlemesine yönelik kuramsal farklılaşmaları belirginleştiren kuramsal oryantasyondur. İkincisi, genel nitelikli ve özel nitelikli alan seçimidir. Yazılı söylem çözümlemesi ya da günlük dilde konuşma çözümlemesi gibi genelleyici yönelimleri olan çalışmaların yanı sıra, belirli bir söylem ya da metin cinsini (genre) temel alan çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin araştırma yazılarının giriş bölümlerinin yapısına ya da doktor-hasta görüşmesi vb. üzerine yapılan çalışmalar bu kapsamdadır. Üçüncü ölçüt, uygulamadır. Dilbilimde, özellikle *yazılı söylemdeki* (written discourse) işlevsel çeşitlenmeler üzerinde yapılan çalışmalar bu ölçüt doğrultusunda, alanda güçlü bir gelenek oluşmasına neden olmuştur⁴. Dördüncü ve Bhatia'nın deyişiyle (1993:5) belki de en önemli ölçüt ise, dilsel biçimlerden hareketle, iletişimsel işlevlere yönelimi güdüleyen yüzey yapı/derin yapı ayrımıdır. Bu ölçüt doğrultusunda yapılan söylem çalışmaları, dilsel kodlama türlerindeki uzlaşmaları, anlarnla ve toplumsal-kültürel durumlarla ilişkileri adına gözlemek amacıyla, metin yüzey yapılarındaki dilsel düzenlemeler dört farklı düzeyde betimlenmektedir:

Değişke çözümlemesi ilk düzeyi oluşturmaktadır. Bu düzey kapsamında kalan çalışmalarda, özel metin türlerindeki sözcüksel ve dilbilgisel özelliklerin sıklığına dayanılarak belirginleşen ve değişke olarak adlandırılan dilsel kodlamanın alt türleri betimlenmektedir.

İkinci düzey, *işlevsel dil betimlemesi* olarak anılan, dilbilgisel-sözbilimsel çözümleme düzeyidir. İşlev-

sel dil betimlemesinde, metinlerdeki belirgin dilbilgisel tercihlerin, örneğin zaman seçimlerinin, yalnızca sözdizimsel ve anlambilimsel gerekçelere dayandırılmayacağı, aynı zamanda sözbilimsel içerikler de taşıdığı ve bunlara yönelik uzlaşmalar olduğu savlanır. Bu sav doğrultusunda, örneğin Swales (1974) ve Trimble (1985) hangi belirli dilsel özelliklerin bilimsel iletişimin yapısını yansıtmaya değeri taşıdığını betimlemeyi amaçlamışlardır. İşlevsel dil çözümlemesi çalışmalarında, günümüzde, bilimin genel dilsel değişkesinden hareketle, bilimsel metinlerin özelleşmiş alt türlerindeki görünüm ve farklılaşmalar üzerinde çalışılmaktadır.

Dilin, bir söylem olarak ele alındığı etkileşimsel çözümleme yaklaşımıyla betimlenmesi, üçüncü düzeyi oluşturmaktadır. Etkileşimsel çözümleme, metnin metin alıcısı tarafından yorumlanış sürecini temel alan bir yaklaşımı içerir. Etkileşimsel çözümlemede, metnin üretilmesi ve yorumlanması arasındaki ilişkinin söylemde yansıtılan görünümü üzerinde durulur. Bu çerçevede, örneğin akademik iletişimde, metinlerde *üstsöylemsel* (metadiscourse) düzenlemeler olarak adlandırılan ve dilsel ve sözbilimsel olarak kodlanan etkileşimsel nitelikli düzenlemeler yapılması konusunda uzlaşmalar bulunmaktadır⁵.

Dördüncü ve son düzey ise, metin cinsi çözümlemesidir. Bu düzeydeki dil betimlemeleri ile metin cinsi ve türlerine yönelik çalışmalar için, cins ve tür tanımlarının nasıl yapılması gerektiğini belirlemeyi hedefleyen kuramsal çerçeveler oluşturulmaktadır. Cins kavramı üzerindeki tartışmalar edebiyatta, toplumbilimde ya da sözbilimde çok eskiye dayanan bir geçmişe sahiptir. Dilbilimde ise bu kavramın önemi yakın bir geçmişten başlayarak giderek artan bir biçimde belirginleşmektedir.

BİLİMSEL METİNLERDEKİ ÖNBIÇİMLENİŞSEL NİTELİKLİ DİLSEL VE SÖZBİLİMSEL DÜZENLEMELER

Yukarıdan beri oluşturulmaya çalışılan kavramsal ve kuramsal çerçeveden hareketle, söylem topluluğunun bilimsel metne özgü metin dünyasına yönelik beklentilerini ve bu beklentilerin metindeki hangi dilsel ve sözbilimsel düzenlemeleri *önbiçimlenişsel* (prototypical) olarak güdülediğini şöyle açıklamaktayız⁶:

Beklenti: Metnin düzenli ve tek anlamlı olması, başka bir deyişle çoğul okumaya, çok anlamlılığa ve bulanıklığa yol açmaması.

⁴ Widdowson'un söylem çözümlemesi, Halliday'in değişke çözümlemesi, Selinker, Trimble ve diğ. lerinin bilimsel söylem çözümlemesi ve Swales'in araştırma yazıları üzerinde yaptığı metin cinsinin tanımlanmasına yönelik çözümlemeler yukarıda belirtilen gelenek kapsamında.

⁵ Akademik üstsöylem kavramı konusunda bkz. Hyland, 1998; 1999; 2000:109-131.

⁶ Yukarıda yer alan beklentiler daha önce Huber ve Uzun, 2001'de sunulmuştur. Ayrıca, Huber ve Uzun, 2000 ve 2001'de bilimsel metinlerdeki dilsel ve sözbilimsel düzenlemeler konusunda, alan yazınında yer alan çeşitli çalışmalara göndermelerde de bulunmaktadır.

Metindeki yansımaları:

— Metnin konusunun, amacının ve kuramsal çerçevesinin yüzeysel yapıda açık seçik dile getirilmesi.

— Metindeki düşünsel düzenlemeye yön veren kavramların açık sözel düzenlemelerle tanımlanması.

— Metnin gerekçelendirme yapısına yönelik düzenlemelerin ve önermeler arasındaki mantıksal bağların sözel öğelerle, örneğin bağlaçların kullanılması yoluyla yüzeysel yapıda eklenmesi.

— Metin katılımcılarının, örneğin eğer varsa araştırmanın gerçekleştirilmesi aşamasında birlikte çalışılan deneklerin özelliklerinin açık seçik dile getirilmesi.

— Metinsel gönderimlerin ve metin katılımcılarının yapılan gönderimlerin bulanık olmaması.

— *Kaçamaklama* (hedging) stratejisi uygulanmaması, örneğin betimlemelerin, bulguların ve vargıların verilisinde metnin düzanamlı ve tekanamlı olmasını engelleyecek biçimde belki de, *herhalde gibi* belirteçlerin, *...muş olabilir*, *...muş gibi görünüyor*, *...olsa gerek* gibi anlatım kalıplarının kullanılmaması.

Beklenti: Metnin geçerli ve güvenilir olması

Metindeki yansımaları:

— Metinde sözbilimsel nesnellüğün temel nitelikli olması. Burada belirtilen nesnellik, bilginin nesnellüğünden öte, metin dünyasına özgü nesnel sunumu işaret etmektedir. Ne ki her araştırma bir araştırmacının ürünüyse, olgular dünyası içinde nesnellikten söz etmek yersizdir. Bilimsel metinlerde nesnellik, kendini metin dünyasında sözbilimsel olarak aşağıdaki düzenlemeler yoluyla gösterir:

- Duygu değeri taşıyan sözcüklerin kullanılmaması
- Metin üreticisinin ele aldığı konuya ve gözlem nesnesine nesnel bir bakış açısıyla yaklaştığını, metnin yüzeysel yapısında yaptığı sözel düzenlemelerle belirginleştirmesi. Örneğin gözlem nesnesinden söz ederken " Türkçemizdeki sıfatlar" gibi, bakış açısının nesnellüğünü bozan kullanımlardan kaçınılması.
- Eylem zamanlarının ve görünüş değerlerinin ve kipselliğin anlatımın nesnellüğüne katkıda bulunacak biçimde kullanılması. Gözlem, bulgu ve vargı tümcelerinde sürerlik görünüşünün (örneğin, Türkçede eyleme eklenen –mAktA(Dır) biçimbirimleriyle) metinde tutarlı bir biçimde kullanılması ve bu yolla metne dilin betimsel işlevinin hakim kılınması. Genelgeçer nitelikli bilginin (örneğin Türkçede eyleme eklenen –Ir biçimbirimiyle) genelgeçer nitelikli olmayan diğer bilgilerden ayrılması. Anlatısallıktan ve bitmişlik görünüşünün kullanı-

mından kaçınılması (örneğin Türkçede eylemlere –miş biçimbirimi yerine –mişDır biçimbirimlerini ekleme, DI biçimbirimini aktardığı bitmişlik görünüşü ve öyküleme nedeniyle metnin belirli bölümleri dışında kullanmama).

- Metinde yazarın bakış açısının nesnellüğünün bir göstergesi olarak, metnin yüzeysel yapısında kişisizleştirilmiş anlatımın, eylemlerde edilgen çatı kullanımını ve adlaştırma yoluyla baskın kılınması.
- Metinde yazarın bakış açısının nesnellüğünün bir göstergesi olarak, aktarım eylemlerinin (örneğin göstermek/betimlemek/gözlenlemek vb.) kullanılması.

— Kaynaklardan elde edilen bilginin metinde aşağıda belirtilen amaçlara yönelik olarak kullanılması:

- Kaynaklardan elde edilen bilginin artalan bilgisi oluşturmak üzere kullanılması.
- Kaynaklardan elde edilen bilginin çalışmanın kuramsal çerçevesinin belirginleştirilmesi için kullanılması.
- Kaynaklardan elde edilen bilginin çalışmanın savunusunun belirginleştirilmesi için kullanılması.
- Kaynaklardan elde edilen bilginin çalışmanın bulgu ve vargılarının geçerlilik alanının genişletilmesinde kullanılması.

Kaynaklardan elde edilen bilginin yukarıda belirtilen amaçlara yönelik olarak kullanılmak üzere, ilgili kaynakları belirleyen göndermelerle alıntı ve / ya da *açıklama* (paraphrase) biçiminde metin yüzey yapısında gösterilmesi.

— Metnin açık ve ulaşılabilir bir gerekçelendirme düzenlemesi içermesi:

- Gerekçelendirme stratejilerinin kullanılması.
- Nedenlemelerin yapılması.

Beklenti: Metni temellendiren düşünsel düzenlemelerin, metin yüzey yapısında açık sözel düzenlemelerle gösterilmesi. Bir başka deyişle, metnin çizgisel olarak izlenebilir olması.

Metindeki yansımaları:

— Metin için bir düşünsel izleğin planlanmış olması, bunun sonucu olarak metinde konudan sapmaları engelleyen bir düşünsel eklememenin bulunması. Yani, metinde sıçramalar yapmaksızın konuyu çizgisel biçimde geliştirme ve konudan ayrılmama.

— Metnin çizgisel biçimde izlenebilir kılınarak okuru okuma eyleminde güdülenmesi, bir başka de-

yişle okur merkezli olması için, metnin temel bölümlerinin metindeki gerekçelendirme yapısını bir parçası olarak düşündüğümüz ve aşağıdaki çizelgede yer verdiğimiz hiyerarşik işlevleri yüklenmesi. Böylece metnin sözbilimsel yapısının, anlamsal yapısını belirginleştirecek, açık ve ulaşılabilir kılacak biçimde kullanılması.

— Metnin yüzey yapısında yapılan dilsel düzenlemelerle betimleme, bulgu ve vargı değeri taşıyan önermelerin hem birbirinden ayrılabilmesinin sağlanması, hem de birbiriyle aşağıda belirtilen düşünsel setler içinde nasıl ilişkilendirildiklerinin açık seçik gösterilmesi:

- Örneklerin verilmesi (Örneğin verilmesi nedenini belirtme- Örneği verme- Örneği değerlendirme)
- Tanımların verilmesi (Tanımı verme- Tanım hakkında bilgi verme)
- Bulguların verilmesi (Bulguya götüren çözümlemeyi verme- Bulguyu verme- Bulgu hakkında bilgi verme)
- Vargıların verilmesi (Vargıyı gerekçelendirecek bulguyu hatırlatma- Bu bulguyu vargının gerekçelendirmesinde kullanma- Vargıyı verme)

— Metnin aşağıda görülen üstmetinsel düzenleme biçimleriyle imlenmesi:

- Üstmetinsel yönlendirici kullanılması.
- Üstmetinsel gönderimler yapılması.

— Metinsel eklemelerin metnin yüzey yapısında aşağıdaki üstmetinsel düzenleme biçimleriyle imlenmesi:

- Bölümleri başlıklandırma ve numaralandırma.
- Örnekleri numaralandırma.

- Dipnotları numaralandırma.

SONUÇ

Yukarıda bilimsel metinlere özgü metin dünyasına yönelik olarak belirginleştirdiğimiz beklentiler ile bu beklentilerle ilişkilendirdiğimiz dilsel ve sözbilimsel önbiçimlenişler, bilimsel bir metni işlevsel ve etkileşimsel olarak diğer metin türlerinden ayırmaktadır. Türünü belirginleştirmiş bir bilimsel metin, katkısını, yani sunduğu yeni bilgileri odaklayabilmekte, yazarın metindeki yeni bilgileri ve onları güdüleyen diğer bilgileri dizgeli ve dengeli bir biçimde ortaya koyabilmesini sağlamaktadır. Böylece, bilimin nesnelilik ilkesi çerçevesinde kalarak bu metin türüne özgü iletişimsel işlevini, yani bilgi sunmayı amaçlayan betimselliğini yerine getirmektedir.

KAYNAKÇA

- Bhatia, V. K. 1993. *Analysing Genre. Language Use in Professional Settings*. London: Longman.
- Bruffee, K. 1986. Social construction: Language and the Authority of Knowledge. A Bibliographical essay. *College English*, 48, 773-779.
- Huber, E. ve L. Uzun 2000. Dilbilim Alanında Türkçe Yazılan Bilimsel Metinler Üzerine Gözlemler. A. S. Özsoy ve E.E.taylan (hazl.), *XIII. Dilbilim Kurultayı Bildirileri*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayını içinde. 201-215.
- Huber, E. ve L. Uzun 2001. Metin Türü ve Yazma Edimi İlişkisi. Bilimsel Metin Yazma Edimi. *Dilbilim Araştırmaları 2001*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayını. 9-35.
- Hyland, K. 1998. Persuasion and Context: The Pragmatics of Academic Metadiscourse. *Journal of Pragmatics*, 30, 437-455.
- Hyland, K. 1999. Talking to Students: Metadiscourse in Introductory Coursebooks. *English for Specific Purposes*, 18 (1) 3-26.
- Hyland, K. 2000. *Disciplinary Discourse: Social Interactions in Aca-*

Çizelge 1. Bilimsel metin bölümleri

GİRİŞ Metni Tanıtma	ANA BÖLÜM		SONUÇ	
	Modeli Sunma	Bulguları sunma	Vargıları Sunma	
	Kuramsal Araştırmalarda	Betimlemeli/ Deneysel Araştırmalarda	Kuramsal Araştırmalarda	Betimlemeli/ Deneysel Araştırmalarda
İşlevsel adımlar	İşlevsel adımlar	İşlevsel adımlar	İşlevsel adımlar	İşlevsel adımlar
Konuyu ve amacı verme Araştırma sorusunu verme Kuramsal çerçeveyi verme Yöntemi verme Üstmetinsel yönlendiriciyi verme	Yöntem oluşturma-kuram geliştirme Yöntemin-kuramın işlevliğini gösterme/ gerekçelendirme	Örnekleme Örnekleri çözümlenerek kümeleme/ Örnekleri kümeleyerek çözümlenme Bulgulara ulaşma Bulguları gerekçelendirme	Yöntemin-kuramın işlevliğine ilişkin vargılara ulaşma	Bulguları ilişkilendirerek kümeleme Bulguları gerekçe olarak kullanarak vargılara ulaşma

- Petöfi, J. S. 1978. A Formal Semiotic Text Theory as an Integrated theory of Natural Language. Methodological Remarks. W. U. Dressler (haz.). *Current Trends in Textlinguistics*. Berlin, New York: de Gruyter içinde. 35-46.
- Petöfi, J. S. 1988. Static and Dynamic Aspects of Text Constitution. J.S. Petöfi (haz.). *Text and Discourse Constitution. Empirical Aspects, Theoretical Approaches*. Berlin. New York: de Gruyter içinde. 440-477.
- Petöfi, J.S. ve F. Neubauer 1981. Word Semantics. Lexicon Systems and text Interpretation words. H.J. Eikmeyer ve H. Rieser (hazl.), *Words, Worlds and Contexts*. Berlin: de Gruyter içinde. 343-377.
- Petöfi, J.S./ K. Hatakeyama ve E. Sözer 1986. Text Connexity, Cohesion, Coherence. E.Sözer (haz.), *Text Connexity Text Coherence*. Hamburg. Buske içinde. 36-105.
- Swales, J. 1974. *Notes on the Function of Attributive en-Participles in Scientific Discourse*. Papers for Special University Purposes No. 1. ELSU, University of Khartoum.
- Swales, J. 1990. *Genre Analysis: English in Academic and Research Settings*. Cambridge: Cambridge University press.

- Swales, J. 1993. Genre and Engagement. *Revue Belge de Philologie et Historie*, 71 (3), 689-698.
- Swales, J. 1996. *Toward a Textography of an Academic site*. Paper Presented at the 11th AILA World Congress of Applied Linguistics. Jyvaskyla, Finland.
- Trimble, L. 1985. *English for Science and Technology*. Cambridge: cambridge Universty Press.
- Widdowson, H. G. 1979. The Description of Scientific Language. H. G. Widdowson (haz.). *Explorations in Applied Linguistics*. Oxford: Oxford University Press içinde. 51-61.

Gönderilme tarihi:
Kabul

: Ekim 2001
: Kabul 2001

Yrd. Doç. Dr. Leyla Uzun, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi, Dilbilim Bölümü, 06100 Sıhhiye/ Ankara
E-posta: gulsunleylauzun@hotmail.com